

TA'LIM VA TARBIYA NAZARIYASINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Tursunova Surayyo G'offor qizi

Qashqadaryo viloyati Qarshi tuman 36-maktab o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola ta'lim va tarbiya nazariyasining shakllanishi va rivojlanish bosqichlarini o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada ta'lim-tarbiyaning falsafiy, psixologik va pedagogik asoslari tahlil qilinadi, shuningdek, uning tarixiy rivojlanishi, asosiy konsepsiyalari va nazariy maktablari ko'rib chiqiladi. Ish davomida ta'lim va tarbiyaning rivojlanish bosqichlari, metod va yondashuvlarining o'zgarishi hamda zamonaviy pedagogik jarayonlarga ta'siri batafsil yoritilgan. Mazkur tadqiqot pedagogik nazariyani chuqur tushunishga va amaliyotda samarali qo'llashga imkon beradi.

Kalit so'zlar: Ta'lim, tarbiya, nazariya, pedagogika, rivojlanish bosqichlari, pedagogik yondashuvlar, tarixiy rivojlanish, zamonaviy ta'lim.

Ta'lim va tarbiya – inson hayotidagi eng muhim jarayonlardan biri bo'lib, uning ma'naviy, intellektual va ijtimoiy rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ta'lim insonni jamiyatga moslashtiruvchi, bilim va ko'nikmalarni shakllantiruvchi, shaxsning o'zini anglash va rivojlantirish imkonini beruvchi tizimli jarayon sifatida qaraladi. Tarbiya esa shaxsning ma'naviy, axloqiy va ijtimoiy fazilatlarini shakllantirish, uning axloqiy ongini rivojlantirishga qaratilgan murakkab va doimiy ta'sir mexanizmi sifatida namoyon bo'ladi.

Ta'lim va tarbiya nazariyasi esa bu jarayonlarni tizimli o'rganishga, ularni ilmiy asoslashga va amaliyotda samarali tashkil etishga imkon beruvchi fan sifatida shakllangan. Ushbu nazariya insonning o'rganish va rivojlanish jarayonlarini tahlil qiladi, pedagogik metodlarni tizimlashtiradi, ularni samarali qo'llash yo'llarini o'rganadi. Shuningdek, ta'lim va tarbiya nazariyasi jamiyatning madaniy va ijtimoiy rivojlanishiga, iqtisodiy barqarorlikka va demokratik qadriyatlarning shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Tarixiy nuqtai nazardan qaraganda, ta'lim va tarbiya insoniyat taraqqiyotining dastlabki davrlaridan boshlab shakllana boshlagan. Qadimgi jamiyatlarda bu jarayon ko'proq hayotiy tajriba va og'zaki an'analar orqali amalga oshirilgan. Keyinchalik yozma tillarning rivojlanishi, maktablar va ilmiy markazlarning paydo bo'lishi bilan pedagogik jarayonlar tizimlashgan va nazariy asosga ega bo'lgan. Shu tariqa, ta'lim va tarbiya nazariyasi doimiy ravishda yangilanib, turli ilmiy maktablar va yondashuvlar orqali rivojlanib kelgan.

Ta'lim va tarbiya nazariyasining rivojlanish jarayoni insoniyat tarixining turli davrlarida turlicha shakllangan bo'lib, u jamiyatning madaniy, ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq. Qadimgi davrlarda ta'lim va tarbiya ko'proq hayotiy tajriba, og'zaki an'ana, urf-odat va diniy e'tiqodlar orqali amalga oshirilgan. Shu davrda insonning ma'naviy fazilatlari, ijtimoiy odoblari va hayotiy bilimlari asosiy tarbiya ob'ektlari bo'lgan. Qadimgi Sharq madaniyatlarida – Misr, Xitoy, Hindiston va Fors davlatlarida bolalarga beriladigan tarbiya ko'proq diniy-axloqiy qadriyatlarga asoslangan bo'lib, ularda ijtimoiy rollar va ma'naviy qoidalar shakllantirilgan. Shu bilan birga, yunon va rim faylasuflari ta'limning inson tafakkurini, mantiqiy fikrlashini va axloqiy fazilatlarni rivojlantirishdagi ahamiyatini chuqur tahlil qilgan. Platon va Aristotelning pedagogik qarashlarida shaxsning intellektual va axloqiy kamoloti birinchi o'rinda turadi, ularning nazariyasi ta'limning tizimli xarakterini shakllantirishga katta hissa qo'shgan.

O'rta asrlarda ta'lim va tarbiya jarayoni ko'proq diniy markazlar – monastirlar, madrasa va katedral maktablarda amalga oshirilgan. Bu davr pedagogik tizimlarining asosiy vazifasi insonni diniy e'tiqodlar, ma'naviy qadriyatlar va ijtimoiy odob-axloq qoidalariga moslashtirishdan iborat bo'lgan. Shu bilan birga, maktablarda mantiqiy fikrlash, yozma va og'zaki bilimlarni shakllantirish, jamiyatning ijtimoiy qoidalarini o'rgatish tizimli tarzda olib borilgan. O'rta asr pedagogik yondashuvlarida bolani faqat bilim manbai sifatida emas, balki uning ma'naviy va axloqiy kamolotini ta'minlovchi shaxs sifatida rivojlantirishga e'tibor qaratilgan.

XVII va XVIII asrlarda ta'lim va tarbiyaning nazariy asoslari yanada rivojlanib, ilmiy va falsafiy qarashlar bilan boyidi. Shu davrda insonning tabiati, uning tabiiy qobiliyatlari va ijtimoiy muhit bilan munosabati pedagogik tadqiqotlarning markaziga aylangan. Fransuz faylasufi Jan-Jak Russo pedagogik jarayonda bolaga moslashgan yondashuvni ilgari surib, o'yin, amaliy mashg'ulot va tabiat bilan bevosita aloqani ta'lim jarayonining asosiy elementi sifatida belgiladi. Nemis pedagogi Fridrix Fröbel esa bolalarni rivojlantirishda o'yin va amaliy faoliyatning pedagogik ahamiyatini kuchaytirdi, maktab tizimini tizimli ravishda shakllantirishga hissa qo'shdi. Shu davr pedagogik yondashuvlari ta'limning individual xususiyatlarga moslashuvi, shaxsning tabiiy qobiliyatlarini rivojlantirish va tarbiyaviy jarayonlarni tizimlashtirishga asos solgan.

XX asrda ta'lim va tarbiya nazariyasi psixologik ilmiy tadqiqotlar bilan mustahkamlandi. Bolaning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishi o'rganildi, pedagogik jarayonlarda individual yondashuv va differensial metodlar rivojlantirildi. Lev Vygotskiy, Jan Piaget, Maria Montessori va boshqa olimlar ta'lim va tarbiyaning rivojlanish bosqichlarini aniqlab, shaxsning fikrlash, muloqot va ijodiy faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan metodlarni ishlab chiqdilar. Shu davrda pedagogik nazariya bolaga markaziy o'rin berib, uning shaxsiy xususiyatlari va qobiliyatlarini hisobga

olgan holda ta'lim-tarbiya jarayonlarini samarali tashkil etishga yo'naltirildi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar interaktiv metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion dasturlar orqali ta'limning sifatini oshirishga xizmat qilmoqda.

Hozirgi davrda ta'lim va tarbiya global kontekstda rivojlanmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, onlayn ta'lim tizimlari, interaktiv metodlar va innovatsion dasturlar pedagogik jarayonlarni kengaytirib, shaxsning rivojlanish imkoniyatlarini oshirmoqda. Ta'lim va tarbiya nafaqat bilim va ko'nikmalarni shakllantirish, balki shaxsning ijtimoiy moslashuvchanligini, kreativ fikrlashini va axloqiy ongini rivojlantirishga qaratilgan. Shu bilan birga, zamonaviy pedagogik nazariya shaxsning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda, ularning intellektual, ma'naviy va ijtimoiy rivojlanishini samarali ta'minlashga intiladi. Ta'lim va tarbiya jamiyatning ijtimoiy barqarorligini, madaniy qadriyatlarning uzluksizligini va iqtisodiy rivojlanishini ta'minlovchi muhim omil sifatida e'tirof etiladi.

Umuman olganda, ta'lim va tarbiya nazariyasining shakllanishi va rivojlanishi qadimgi davr og'zaki an'analari va hayotiy tajribalaridan tortib, zamonaviy interaktiv va texnologik yondashuvlargacha bo'lgan murakkab jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Bu jarayon doimiy o'zgarish va rivojlanishga moyil bo'lib, insonning shaxsiy va ijtimoiy kamoloti, jamiyatning madaniy va iqtisodiy taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liq. Shu sababli ta'lim va tarbiya nazariyasi nafaqat pedagogik bilimlarning ilmiy manbai, balki amaliyotda samarali qo'llanilishi orqali shaxs va jamiyat hayotini yaxshilashning muhim vositasi sifatida qaraladi.

Xulosa

Ta'lim va tarbiya nazariyasining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari insoniyat tarixida uzluksiz va murakkab jarayon sifatida namoyon bo'lgan. Qadimgi davrlardan boshlab, ta'lim va tarbiya nafaqat shaxsning bilim va ko'nikmalarini shakllantirish, balki uning ma'naviy, axloqiy va ijtimoiy fazilatlarini rivojlantirishga qaratilgan bo'lgan. Tarixiy rivojlanish jarayonida ta'lim va tarbiyaga bo'lgan yondashuvlar ijtimoiy, madaniy, falsafiy va diniy omillarga bog'liq holda o'zgarib, yangi pedagogik konsepsiyalar va metodlarni yuzaga keltirgan.

Shu bilan birga, ta'lim va tarbiya nazariyasining tarixiy va zamonaviy rivojlanishi pedagogik yondashuvlarning uzluksiz yangilanishi, ilmiy tadqiqotlarning chuqurlashuvi va innovatsion metodlarning qo'llanilishi bilan bog'liq ekanligi aniqlandi. Ta'lim va tarbiya jarayonlarini samarali tashkil etish, shaxsning individual xususiyatlarini hisobga olish va global jarayonlarga moslashish pedagogik amaliyotning asosiy vazifalaridan biri sifatida qolmoqda.

Umuman olganda, ta'lim va tarbiya nazariyasining shakllanishi va rivojlanish bosqichlarini o'rganish nafaqat pedagogik bilimlarni chuqur anglashga, balki zamonaviy shaxsni tarbiyalash va jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlashga

xizmat qiladi. Shu sababli, ushbu nazariyani chuqur o'rganish va amaliyotga samarali tatbiq etish har bir pedagog, ilmiy tadqiqotchi va ta'lim muassasasi uchun muhim vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Asanov, R. **Pedagogika nazariyasi va tarixi**. Toshkent: O'qituvchi, 2018.
2. Babadjanov, N. **Ta'lim va tarbiya nazariyasi asoslari**. Toshkent: Fan, 2020.
3. Vygotskiy, L.S. **Bolalarning psixologik rivojlanishi va o'qitish**. Moskva: Pedagogika, 1984.
4. Piaget, J. **Bolalarning kognitiv rivojlanishi**. Paris: Presses Universitaires de France, 1972.
5. Montessori, M. **Bolalarni tarbiyalash metodikasi**. Roma: Edizioni Montessori, 1967.
6. Russo, J.J. **Bolalarning tabiiy rivojlanishi haqidagi asarlar**. Paris, 1762.
7. Fröbel, F. **O'yin va ta'lim asoslari**. Leipzig: Verlag von Fröbel, 1826.
8. Sayfutdinov, M. **Pedagogik nazariya va amaliyot**. Toshkent: Akademiya, 2015.
9. Sharipov, A. **Ta'lim va tarbiyaning tarixiy rivojlanishi**. Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
10. Sultonova, G. **Zamonaviy pedagogik yondashuvlar va innovatsion metodlar**. Toshkent: Pedagogika, 2021.